

Waldemar Kapeć

Organy w kościele dominikanów w Lublinie

Ochrona Zabytków 38/3-4 (150-151), 195-202

1985

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wings older, laid underneath layers of paintings were discovered. Small parts of the older layers were uncovered. Technological investigations were also carried out and X-ray photographs taken. It has been shown that older paintings on the two wings depict two saints: Christopher and Matthew the Apostle. They can be regarded as wonderful masterpieces.

The lack of documentary evidence relating to the altarpiece does not allow us to establish their provenance. The analysis from a historical point of view of both the exposed details and drawings based on X-ray photographs suggest their relation with A. Dürer's workshop. They seem to have a strong resemblance with the works executed by the ma-

ster and his assistants: Hans Baldung Giren, Hans Schäufelein, Hans Kulmbach in the period 1500–1505. We can assume that Hans Baldung G. was the author of the faces of the saints painted on two wings of the altarpiece at Marianowo. Probably the altarpiece had two additional, internal wings presenting St Catherine and St Barbara. These paintings were executed by H. Baldung about 1505. As the time of the creation of the older altarpiece from Marianowo one could consider years between 1505–1506. Despite all the artistic and historic values of these paintings they were not exposed. The main reason of such a decision were difficulties connected with a separation and transfer of the outer paintings on a new base.

WALDEMAR KAPEĆ

ORGANY W KOŚCIELE DOMINIKANÓW W LUBLINIE

W kościele dominikanów w Lublinie znajdują się dwa instrumenty: pozytyw z lat 1760–1780 i 20-głosowe organy. Organy nie są jednolitym instrumentem, ponieważ były wielokrotnie przebudowywane.

Z historii budownictwa organowego wiadomo, że w XIX i na początku XX w. organy stały się przedmiotem nowych rozwiązań konstrukcyjnych i brzmieniowych. Potrzeba nadania organom brzmienia orkiestry symfonicznej, wprowadzenie nowych głosów oraz powiększanie liczby głosów i klawiatur domagały się nowych rozwiązań w trakturze (mechanizmach) organowej. Rozwój budownictwa organowego na zachodzie Europy miał swoje odbicie w Polsce pod koniec XIX w. Na ogół w Polsce nie budowało się całkowicie nowych instrumentów, ale poddawano przebudowie instrumenty z XVIII lub początku XIX w.

Przykładem procesów zachodzących w budownictwie organowym w Polsce są organy z kościoła dominikanów w Lublinie, których początki sięgają 1800 r. Aby więc przedstawić ten proces, przebadano materiały archiwalne, publikacje dotyczące organów i poddano szczegółowej analizie obecnie istniejące organy.

Z DZIEJÓW ORGANÓW

Obecne organy w kościele dominikanów w Lublinie w swej pierwotnej formie zostały zbudowane dopiero w 1800 r. Na podstawie źródeł wiadomo, że organy w tym kościele istniały o wiele wcześniej.

Wiadomości o organach sprzed 1800 r.

Według opinii J. Kłoczowskiego klasztor dominikanów w Lublinie został założony przed 1260 r.¹ W 1342 r. król Kazimierz Wielki ufundował nowy murywany koś-

ciół Św. Stanisława Biskupa, na miejscu drewnianego kościółka.

Zgodnie z konstytucjami zakonnymi (rozdz. I) dominikanie byli zobowiązani do wspólnego i uroczystego odprawiania modlitw. Dlatego, o ile na to pozwalały miejscowe warunki, z zasady modlitwy były śpiewane. Tę zasadę potwierdza ks. Wadowski², który uważa, że od najdawniejszych czasów dominikanie korzystali z organów podczas nabożeństw. Co oznacza jednak – „od najdawniejszych czasów”?

Konkretną wiadomość o organach w Lublinie mamy z roku 1403 i to z archiwaliów dotyczących nie istniejącej dzisiaj fary Św. Michała³. Być może, że dominikanie mieli organy jeszcze wcześniej.

Na podstawie archiwaliów ks. Wadowski określił miejsce organów w kościele dominikańskim w XVI w.: „Chór albowiem z organem był umieszczony nie nad głównym wejściem, ale w presbyterium od strony klasztoru: wchodziło się nań prawdopodobnie z piętra klasztornego”⁴.

Kolejna wzmianka o organach sprzed pożaru w roku 1574 znajduje się w wierszu Klonowica, w opisie kościoła, który miał być: „przystrojony w podziwienią godny sposób bardzo kunsztownem organem”⁵.

Na podstawie zachowanych do dzisiaj materiałów archiwalnych wiemy również, że od roku 1666 rozpoczęła się budowa dużych organów. Do roku 1667 prowadził ją organmistrz Walenty⁶, a od roku 1669 nieznaną „nowy organmistrz”⁷. Prawdopodobnie te organy miały tzw. tylny pozytyw, czyli wbudowany w balustradę chóru muzycznego, skoro naprawiał go w 1771 r. Mikołaj Mordelski, za przeorstwa O. Ambrożego Żebrowskiego⁸. Niezależnie od dużych organów w styczniu 1669 r. rozpoczęto budowę samodzielnego pozytywu. Wszystkie prace z tym związane były wykonywane w klasztorze

¹ J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII–XV wieku*, Lublin 1956, s. 19 i 299; *Wspólnoty chrześcijańskie*, Kraków 1964, mapa 4.

² J. A. Wadowski, *Kościół lubelskie*, Kraków 1907, s. 311.

³ Ibidem.; H. Feicht, *Organy i organiści*, (w:) *Studia nad muzyką polskiego średniowiecza*, Kraków 1975, s. 316.

⁴ J. A. Wadowski, op. cit., s. 230.

⁵ Cytat podany za Wadowskim, op. cit.

⁶ *Liber expensarum conventus lubliniensis*, PAN, Kraków, sygn. 1753, bez paginacji.

⁷ Ibidem.

⁸ *Umowa*, Archiwum Diecezjalne w Lublinie, sygn. IV, rkp. 60.

lubelskim, łącznie z wytapianiem cyny, odlewaniem blachy na piszczałki, robotami stolarskimi, snycerskimi i kowalskimi⁹.

Co działo się z organami aż do roku 1800 – nie da się odtworzyć z powodu braku materiałów z tego okresu. Nawet F. Stevich, opisując organy dominikańskie w 1860 r., opiera się tylko na ustnych informacjach zakonników: „Ile dowiedzieć się mogłem, istniał w tym kościele przed rokiem 1800 organ znacznych rozmiarów, jak to z obszerności kościoła wnosić i przypuszczać można; lecz gdy się stał już zupełnie nie używalnym, rozebrano go i na jego miejsce ustawiono pozytyw, wówczas poza wielkim ołtarzem znajdujący się”¹⁰.

Wiadomości o organach po roku 1800

1. Informacje źródłowe

Podstawę informacji o dzisiejszych organach stanowi artykuł Fr. Stevicha zamieszczony w „Ruchu Muzycznym” z 1860 r.¹¹ Autor twierdzi, że dopiero w roku 1800 organmistrz Czapuciński wybudował 11-głosowe organy z pedałem. Klawiatura ręczna obejmowała 5 oktav (C-c³), nożna zaś tylko jedną oktawę (C-c). Ostatni remont organów odbył się około 1854 r.¹²

Kolejna informacja pochodzi z 5 czerwca 1885 r.¹³ Jest nią Umowa organmistrza Stanisława Kaliszka zawarta z klasztorem. Zachowany fragment podaje bardzo ogólny zakres prac, jakie miały być wykonane w organach: „przełożyć, przerobić, ulepszyć”. Dalszy fragment umowy odnosi się do zmiany Pryncypału, obydwu Fleatów, naprawy piszczałek i wymiany miecha¹⁴.

Z rękopisu Lb. 55 wynika, że 30 czerwca 1865 r., czyli 20 lat wcześniej, wypłacono: „P. Romańskiemu za zrobienie nowego miecha i nastrojenie organ 566 złp. 20 gr.”¹⁵ Stąd wydaje się niezrozumiały fragment umowy z Kaliszkiem odnoszący się do miecha, ponieważ jest to niemożliwe, aby nowy miech zużył się przez tak krótki okres.

O obecnych organach wspomina również Inwentarz kościoła z 1887 r. Na karcie 5 pod literą „d” czytamy: „kościół składa się z chóru kościelnego z organem”¹⁶. W roku 1892 przygotowywano się do gruntownego remontu organów. 5 lipca rektor kościoła poddominikańskiego¹⁷ zawarł umowę z lubelskim organmistrzem Stanisławem Romańskim. Umowa ta, chociaż nie doszła do skutku, jest o tyle cenna, że zawiera dwie wiadomości: 1) organy mają jeszcze wiatrownice zasuwowo-klapowe, 2) w sekcji pedałowej znajduje się Viologamba, głos, którego nie było w organach po przebudowie wykonanej przez Kaliszka.

Mimo dużych braków w archiwaliach zachował się w całości kosztorys przebudowy organów w kościele poddominikańskim w Lublinie oraz protokół z dyspozycją

organów po przebudowie wykonanej przez L. Blombergą w 1893 r.¹⁸ Dzięki właśnie temu dokumentowi można dokładnie określić, czego dotyczyła przebudowa dokonana przez St. Kaliszka – przez porównanie z dyspozycją Czapucińskiego, i jakie zmiany zaszły w organach w 1904 r. – przez porównanie dyspozycji podanej przez L. Blombergę z dyspozycją sprzed 1973 r.

Ostatni zachowany dokument pochodzi z 28 grudnia 1914 r. Dotyczy on naprawy organów przez Stanisława Jagodzińskiego¹⁹.

2. Informacje z analizy instrumentu

Tendencje w budownictwie organowym XIX w. niezbyt szybko przyjmują się na terenie Polski²⁰. We Francji, Niemczech, Anglii i Hiszpanii wykorzystywane są rozwiązania A. Cavallé-Colla; stosuje się tam głosy o wolno wibrujących języczkach, układa dyspozycje romantyczne, a zamiast wiatrownicy zasuwowo-klapowej używa się wiatrownic stożkowych²¹.

Organy w kościele dominikanów w Lublinie zbudowane przez Czapucińskiego w 1800 r. są jeszcze typowym przykładem tradycyjnego budownictwa w Polsce. O zmianach konstrukcyjno-brzmieniowych można tutaj mówić dopiero pod koniec XIX w.

W 1885 r. St. Kaliszek do 11-głosowych organów Czapucińskiego dodał 3 nowe głosy: Pryncypał 8', Flauto 4' i Salicet 4'. Ten ostatni głos, chociaż był znany wcześniej pod innymi nazwami, teraz stanowi jakby pewien sygnał nawiązywania do mody zachodnioeuropejskiej. Przez dodanie Salicetu 4' zwiększyła się liczba głosów smyczkowych do dwóch. Głosy smyczkowe, szczególnie w dużej obsadzie były charakterystyczne dla dyspozycji romantycznej. Nie zauważa się natomiast jakiegokolwiek postępu w zakresie mechanizmów organowych. W tym czasie na zachodzie Europy masowo wprowadza się wiatrownice stożkowe. Tutaj nadal pozostała wiatrownica zasuwowo-klapowa.

Dopiero przebudowa organów w 1893 r. świadczy o początkach stosowania przez polskich organmistrzów dyspozycji romantycznej i nowych rozwiązań technicznych. W dyspozycji omawianych organów, od tego właśnie roku, zauważa się dwa nowe głosy 16-stopowe: Bourdon w sekcji manuału i Gedacktbass w sekcji pedału. L. Blomberg usunął z organów wysoko brzmiące głosy: Superoktawa 1/2' i Amoena 1/2', dodał rzadko spotykany nawet na Zachodzie głos językowy Euphon 8'²² i głos poboczny – Kwintę 2/2/3'. Nastąpiła równocześnie gruntowna zmiana w mechanizmach. Na miejsce wiatrownicy zasuwowo-klapowej wprowadził Blomberg wiatrownicę nowego systemu – stożkową. W konsekwencji zmieniła się także traktura klawiatur. Wobec tego trzeba było zbudować nowy kontuar wolno sto-

⁹ Liber expensarum conventus lubliniensis, op. cit.: „9 l 1669 Kowalowi od blaszek do pozytywa 1 fl. 15 gr; Organmistrzowi na kley 11 gr; 19 l 1669 – od naprawy pateli do topienia cyny 6 gr; 22 l 1669 – za drwa do odlewania cyny na piszczałki do pozytywa 12 gr.”

¹⁰ F. Stevich, *Organy w Lublinie*, „Ruch Muzyczny”, 31, 1860, s. 502–505.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Rkp. Lb. 26 (Lb. – sygnatura dokumentów pochodzących z klasztoru dominikanów w Lublinie), Archiwum dominikanów w Krakowie (ADK).

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Rkp. Lb. 55 (*Regestra wydatków kościelnych*), ADK.

¹⁶ Rkp. Lb. 11, ADK, karta 5.

¹⁷ Rkp. Lb. 26, (*Regestra wydatków kościelnych*), ADK.

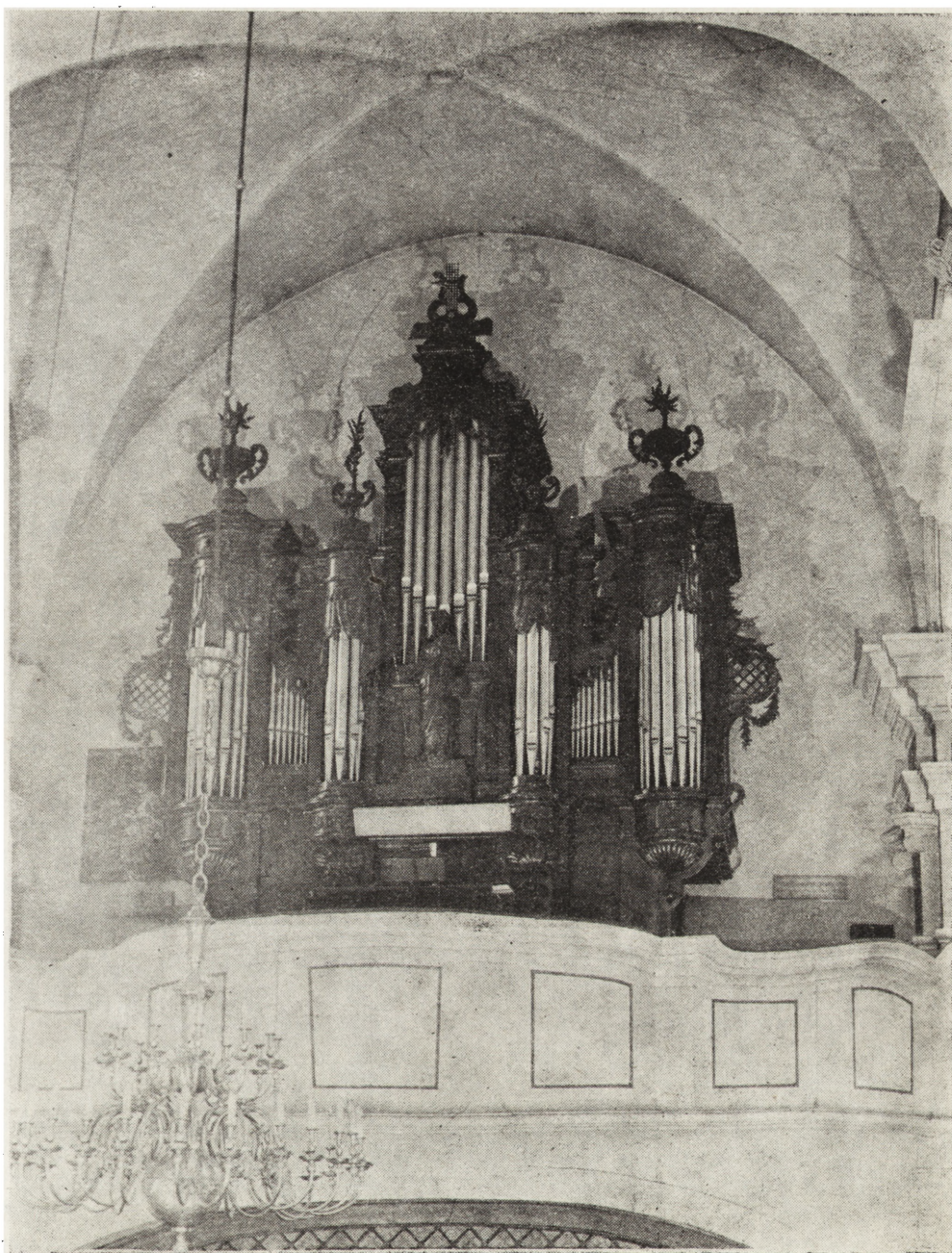
¹⁸ Rkp. Lb. 4, (*Kosztorys przebudowy organów przez L. Blombergę*), ADK, karty 46 i 47.

¹⁹ Rkp. Lb. 4, (*Pokwitowanie odbioru wynagrodzenia przez St. Jagodzińskiego*), ADK, karta 80.

²⁰ J. Gołos, *Polskie organy i muzyka organowa*, Warszawa 1972, s. 78–87.

²¹ Por. E. Rupp, *Die Entwicklungsgeschichte der Orgelbaukunst*, Strasburg 1929, s. 259–330; W. L. Sumner, *The organ*, London 1968, s. 219–256.

²² P. Williams, *The european organ 1450–1850*, London 1968, s. 276.

1. Lublin, organy w kościele dominikanów

1. Lublin, the organ in the church of Dominicans

jący, przy którym organista siedział już przodem do głównego ołtarza. W trakturze regestrów wprowadził nowy system połączeń pneumatycznych z zastosowaniem dźwigni Barkera²³.

Typowo romantyczną²⁴ dyspozycję otrzymały organy podczas przebudowy w 1904 r. Ogólnoeuropejska moda na taką właśnie dyspozycję znalazła i tutaj swoje zastosowanie w znacznym powiększeniu liczby głosów smyczkowych. Do organów wprowadzono: Salicet 8', Viola da Gamba 8', Aeolina 8' i Vox coelestis 8'. Usunięto natomiast jedyny w organach głos językowy Euphon 8'. Przemawiały za tym prawdopodobnie względy praktyczne, ponieważ głosy językowe wymagają częstej korekty stroju.

²³ J. Chwałek, *Budowa organów*, Lublin 1973, t. I, s. 156.

²⁴ Por. dyspozycje organów (w:) E. Rupp, op. cit., s. 333–346, 377–381, 405–412; M. Hesse, *Handbuch der Orgel*,

Lepsza znajomość historii budownictwa organowego i wymogi wykonawcze bogatej literatury organowej zawały na obecnej dyspozycji organów. Mianowicie, w roku 1973, korzystając z remontu organów, zmieniono dyspozycję według projektu ks. dra Jana Chwałka. Dzięki temu przy stosunkowo niewielkich zmianach uzyskano instrument o bardziej zróżnicowanym brzmieniu.

3. Organy obecne – umiejscowienie i opis plastyczny

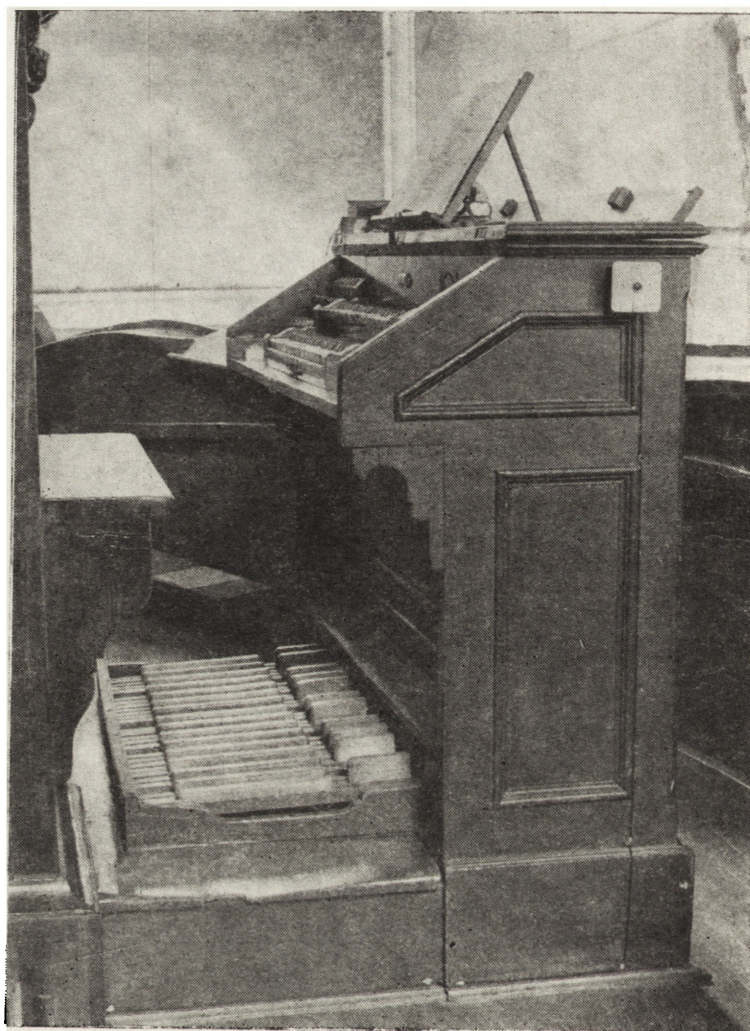
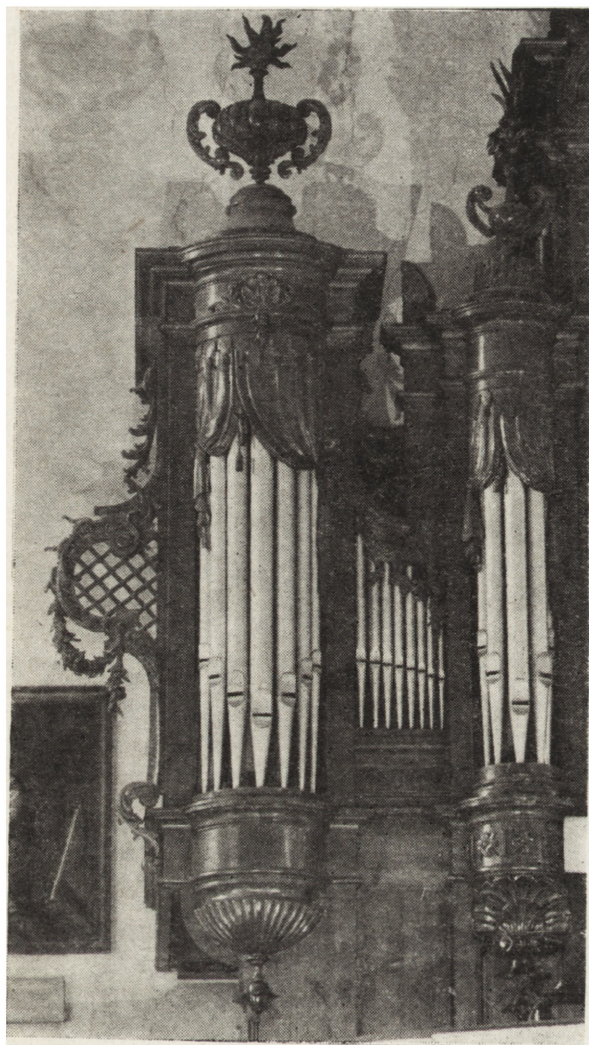
Obecne organy są umieszczone na rokokowym chórze muzycznym, zaprojektowanym i wybudowanym przez architekta Józefa Gringenbergera w 1758 r.²⁵ Nie wiadomo, od kiedy w kościele dominikanów chór muzyczny

Berlin 1922, s. 158–208; W. L. Sumner, op. cit., s. 451–453 i 465–480; F. Zimmer, *Die Orgel*, Quedlinburg 1896, s. 91–106.

²⁵ J. A. Wadowski, op. cit., s. 349.

znajduje się na głównym wejściu. Od roku 1758 jest on usytuowany po zachodniej stronie kościoła i swą długością obejmuje trzy nawy kościoła. Organy zajmują środkową część chóru muzycznego.

Podbudowa prospektu w dolnej części ma niewielki profilowany cokół. Przednia płaszczyzna podbudowy, w rzucie poziomym, tworzy symetrycznie wysunięte cztery prostokątne ryzality. Na ich przedłużeniu, w części pro-

a

b

c

2. Lublin, organy w kościele dominikanów: a – boczne wieże piszczałkowe; b – kontuar organów; c – figura św. Cecylii (wszystkie zdjęcia: K. Wasilczyk)

2. Lublin, the organ in the church of Dominicans :a – side pipe towers, b – counter of the organ, c – figure of St Cecil

Dzieje mechanizmów organowych w latach 1800–1904

spektowej, wspierają się wieże piszczałkowe. Pomiedzy ryzalitami, na osi, poza ławką dla organisty, znajduje się duża prostokątna płycina, którą wieńczy, wsparta na impostach, płaska arkada z kluczem. Podbudowę szafy od części prospektowej oddziela profilowane belkowanie, które w miejscach wież piszczałkowych występuje półkoliście. Belkowanie urywa się na wysokości skrajnych płycin między ryzalitami. Wieże zewnętrzne wspierają się na konsolach o motywie muszlowym, na planie koła, z przewężeniem zakończonym szyszką. Konsole stanowią rozszerzenie szafy prospektowej. Wieżyczki wewnętrzne mają wsporniki w postaci podwójnej, rozłożystej muszli z opadającą trzykwiatową girlandą. W miejscach półkoliście wysuniętego belkowania znajduje się ornament utworzony z uszeregowanych poziomo rozet kwiatowych, oddzielonych pionowo listewkami. Pod płyciną środkową, na osi, została nadwieszona główka putta. Przednia część górnej obudowy prospektu składa się z osiowo umieszczonej najwyższej płaszczyzny, symetrycznie rozłożonych czterech wieżyczek piszczałkowych i dwu płaszczyzn piszczałkowych położonych między wieżyczkami, a zwiężających się perspektywicznie ku środkowi prospektu. Podstawę dla piszczałek płaszczyzny głównej stanowi profilowany cokół. Przed nim, na oddzielnym podwyższeniu, stoi pełnoplastyczna figura kobiety; postać jest ubrana w antyczny strój, w lewej ręce trzyma otwartą księgę, prawą wspiera się na gzymsie cokołu. Figura przedstawia prawdopodobnie św. Cecylię, patronkę muzyki kościelnej. Górne części piszczałek w wieżach osłonięte są drewnianymi kotarami z lambrekinowym ornamentem. Wieże wieńczy belkowanie.

Centralną płaszczyznę piszczałkową zamykają tworzące arkadę dwie ślimacznice, zwrócone do siebie wolutami i spięte półokrągłym motywem podwójnej muszli z rozchylającymi się na boki girlandami kwiatów. Płaszczyznę wieńczy lira ustawiona na niewielkiej entablaturze. Podobnie wierzchołki wież zostały ozdobione dekorowanymi wazami. Wazy wieńczące wieże zewnętrzne, z zamkniętą pochodnią płonącą, mają wystrój z wijących się sznurów koralu. Na wieżyczkach wewnętrznych wazy są mniejsze, ozdobione kwitnącą gałązką.

Do boków szafy prospektowej na całej wysokości przylegają uszaki, ozdobione skośną kratownicą, ornamentem małżowinowym i girlandą kwiatów. Kontuar organów, czyli ta część, w której znajdują się klawiatury ręczne, nożna i registry, stoi na przodzie prospektu.

Elementy snycerskie prospektu nie są jednolite, co wiąże się z jego dwukrotną przebudową. Najstarszymi elementami pochodzącymi sprzed przebudowy są regencyjne uszaki i wazy. Inne ornamenty, chociaż nawiązujące do dawnych stylów, zostały wykonane w XIX w. Do nich należy kotara z ornamentem lambrekinowym, charakterystyczne dla rokoka rozłożyste muszle i girlandy kwiatów. Antykizująca figura św. Cecylii jest typowa dla początku XIX w.

Wymiary obecnego prospektu: szerokość (przy podstawie) – 370 cm, głębokość – 190 cm i wysokość około 600 cm.

W 1800 r. organy powstały w swej pierwotnej formie. W 1904 r. kończą się zmiany w trakturze organów. Od tej pory do dzisiaj mechanizmy pozostały te same.

1. Traktura klawiatury i registrów

Co najmniej do połowy XIX w. używana była w zasadzie traktura mechaniczna tak dla klawiatury, jak i registrów. Taką też miały 11-głosowe organy zbudowane przez Czapucińskiego w 1800 r. O szczegółach wspomina F. Stevich: „*Organmistrz Czapuciński wybudował terazniejszy organ w roku wyżej wymienionym, używając przy tem w części materiału po starym instrumencie, o ile był zdatny jeszcze*”²⁶. Właśnie wśród wspomnianego materiału mogły się znaleźć elementy traktury tylko mechanicznej.

Organ Czapucińskiego miał klawiatury wbudowane w szafę prospektu. Znany ich zakres. Powiększenie organów przez St. Kaliszka w 1885 r. nie wpłynęło na zmianę systemu klawiatury i registrów. Dopiero przebudowa wykonana przez L. Blomberga w 1893 r. wprowadziła zmiany w trakturze. Do tej pory organy miały jedną klawiaturę ręczną i jedną nożną oraz registry o trakturze mechanicznej. L. Blomberg zastosował dwuklawiaturowy kontuar z pedałem i obrócił go w przeciwną stronę, o czym mówi 10 punkt umowy: wybudowanie nowych klawiatur, tj. manualnej o 4 oktavach i pedałowej o 2 pełnych oktavach, na osobnej konsoli urządzonych tak, aby grający siedział obrócony twarzą ku wielkiemu ołtarzowi²⁷. Z tekstu umowy wynika jeszcze, że zakres klawiatury powiększył się do f³.

Wybudowanie nowych wiatrownic systemu stożkowego dla sekcji manualu i sekcji pedału wprowadziło do organów nową odmianę traktury mechanicznej. Równocześnie L. Blomberg zmienił trakturę registrów – z mechanicznej na pneumatyczną²⁸.

Powiększenie liczby głosów do 15 zmusiło L. Blomberga do rozbudowy szafy prospektowej²⁹.

Traktura klawiatur i registrów wykonana przez L. Blomberga pozostała w organach do dzisiaj.

2. Wiatrownice i miechy

Do czasu przebudowy dokonanej przez L. Blomberga organy miały wiatrownice zasuwowo-klapowe. Od roku 1893 do dzisiaj w organach znajdują się wiatrownice stożkowe.

Można tylko przypuszczać, bo nie ma dokładnych informacji, że organy Czapucińskiego miały jeszcze miechy klinowe lub skrzyniowe³⁰. O miechach z organów Czapucińskiego pisał F. Stevich: „*Miechy dwa za mało wiatru dostarczających, przez co organ traci na sile i jędrności tonu*”³¹. Z takimi niedomaganiem pozostawiono organy do roku 1865. W tymże roku ekonom klasztoru zapisał: „*P. Romańskiemu za zrobienie nowego miecha i nastrojenie organ 566 złp. 20 gr*”³². Nie

²⁶ F. Stevich, op. cit., s. 504.

²⁷ Por. przypis 18.

²⁸ Ibidem, punkt 2.

²⁹ Ibidem, punkt 1.

³⁰ Por. J. Chwałek, op. cit., t. I, s. 102–111 i t. II, s. 36–39; W. Ellerhorst, *Handbuch der Orgelkunde*, Frits

Knuf Buren 1975, t. I, s. 338–342; H. Klotz, *Das Buch von der Orgel*, Kassel 1979, s. 15; A. Sapalski, *Przewodnik dla organistów*, Kraków 1880, s. 66–68.

³¹ F. Stevich, op. cit., s. 504.

³² Rkp. Lb. 55, ADK.

wiadomo, czy był to któryś ze znanych miechów, czy też pojawiający się na początku XIX w. miech magazynowy. Za obecnością miecha magazynowego przemawia dopiero umowa klasztoru z St. Kaliszkiem: „... z dodaniem nowego miecha czyli z zdrowego drzewa z dwoma pompowaniami, z okuciem odpowiednim i całym przyrządem...”³³.

Udokumentowane informacje o wybudowaniu miecha magazynowego znajdują się w umowie z L. Blombergiem: „Wybudowanie miechów systemu magazynowego cylindrowymi zwanymi składającymi się z dwóch podawaczy i rezerwoaru umieszczonych wewnątrz organów”³⁴.

Problem trudny do rozwiązania z racji braku źródeł stanowi przebudowa organów z 1904 r. przez nieznanego organmistrza. O przebudowie pisze *Inwentarz kościoła z 1919 r.*: „Na chórze znajduje się organ zbudowany przed 15 laty...”³⁵. Ten tekst należy rozumieć: nie zbudowany, ale przebudowany. Do dzisiaj istnieje w organach miech magazynowy, ale z jednym podawaczem. Po roku 1927 zainstalowano przy miechu elektryczną dmuchawę.

ZMIANY W DYSPOZYCJI ORGANÓW

1. Dyspozycja organów Czapucińskiego

Dyspozycję organów Czapucińskiego zawiera artykuł F. Stevicha: „Do manualu należy głosów 8: Superoktawa 1/2', Mixtura, Amoena 1/2', Superoktawa 2', Oktawa 4', Flauto major 8', Salicinal 8', Pryncypał 4'. Pedał ma głosów trzy: Oktawa 4', Pryncypalbas 8', Borduna 16'. Pożądanem by było, by w manuale stał jeszcze Pryncypał 8', a w pedale Violon 8' lub Oktawa 8'”³⁶. Po uporządkowaniu dyspozycja przedstawiałaby się następująco:

Manual:	Pedał:
Flauto major 8'	Borduna 16'
Salicinal 8'	Pryncypalbas 8'
Pryncypał 4'	Oktawa 4'
Oktawa 4'	
Superoktawa 1/2'	
Amoena 1/2'	
Mixtura	

Na jedenaście głosów organy miały aż 7 głosów pryncypałowych (Pryncypał 4', Oktawa 4', Superoktawa 2', Superoktawa 1/2', Pryncypalbas 8', Oktawa 4' i Mixtura), tylko dwa głosy fletowe: Borduna 16' i Flauto major 8' oraz jeden głos smyczkowy: Salicinal 8'. Pewną trudność dla organoznawców stanowi głos o nazwie Amoena. J. Gołos przypuszcza, że była to Oktawa znana pod nazwą Vigesimalona³⁷. Trudno przyznać mu rację, skoro ta nazwa (*amoenus*, -a, -um) w języku łacińskim oznacza: cichy, łagodny. Dlatego należy przypuszczać, że był to głos cichy o barwie fletowej lub smyczkowej. Oktawy z reguły brzmią pełnie i głośno³⁸.

2. Zmiana dyspozycji przez St. Kaliszka

Według umowy St. Kaliszek zobowiązał się: „... Pryncyp-

pał przerobić w stylu dzisiejszym; Flet major i minor zastosować do Pryncypału z odmianą a zastąpieniem cynowymi piszczałkami – toż samo rozumie się z pedalem”³⁹.

Z porównania dyspozycji organów Czapucińskiego z 1800 r. i dyspozycji L. Blomberga z 1893 r. wynika, że udział St. Kaliszka w przebudowie organów był większy, niż to podaje fragment zachowanej umowy. St. Kaliszek bowiem pozostawił Pryncypał 4', ale dorobił nowy Pryncypał 8'. Dodał również dwa nowe głosy: Flauto 4' i Salicet 4'. Po przebudowie organów przez St. Kaliszka była więc taka dyspozycja:

Manual:	Pedał:
Pryncypał 8'	Borduna 16'
Flauto 8'	Pryncypalbas 8'
Salicinal 8'	Oktawa 4'
Pryncypał 4'	
Oktawa 4'	
Flauto 4'	
Salicet 4'	
Superoktawa 2'	
Superoktawa 1/2'	
Amoena 1/2'	
Mixtura	

W rezultacie organy miały 9 głosów z rodziny pryncypałów, tylko 3 głosy fletowe i 2 głosy smyczkowe.

3. Dążenie do dyspozycji romantycznej w latach 1893–1904

Zgodnie z umową, oprócz wielu zmian w trakturze, w typie wiatrownic i w konstrukcji szafy organów, L. Blomberg zmienił dyspozycję⁴⁰. Zlikwidował: Pryncypał 4', Superoktawę 1/2', Amoena 1/2' z sekcji manualu i Pryncypalbas 8' z sekcji pedału. W manuale dodał: Bourdon 16', Gemshorn 8', Salicyonał 8', Euphon 8' i Kwintę 2 2/3', w pedale dodał: Gedacktbass 16'. Po tej przebudowie organy miały następujący zestaw głosów:

Manual I:	Manual II:	Pedał:
Bourdon 16'	Flauto 8'	Subbass 16'
Pryncypał 8'	Salicyonał 8'	Gedacktbass 16'
Gemshorn 8'	Flauto 4'	Oktawa 4'
Oktawa 4'	Salicet 4'	
Kwinta 2 2/3'	Superoktawa 2'	
Mixtura		
Euphon 8'		

W tej dyspozycji uderza duża liczba głosów ośmiostopowych, co już jest charakterystyczne dla dyspozycji romantycznej. Mamy tutaj również, obok dużych organów kościoła NMP w Krakowie, drugi przykład występowania w Polsce głosu językowego – Euphon. C. F. Williams i Ch. Mahrenholtz⁴¹ podają, że był to również rzadki głos w organach na Zachodzie.

Dyspozycja zrealizowana przez L. Blomberga przetrwała do 1904 r. Warto tutaj przytoczyć cały tekst zamie-

³³ Rkp. Lb. 26 (Umowa ze St. Kaliszkiem), ADK, punkt 1.

³⁴ Por. przypis 18.

³⁵ Rkp. Lb. 4, ADK, karta 11.

³⁶ F. Stevich, op. cit.

³⁷ J. Gołos, op. cit., s. 259.

³⁸ W. Kapeć, *Organy i organisci w kościołach polskich dominikanów*, Lublin 1981, s. 178 (maszynopis rozprawy doktorskiej).

³⁹ Rkp. Lb. 26, op. cit.

⁴⁰ Rkp. Lb. 4, op. cit.

szczyony w Inwentarzu kościoła z 1919 r.: „Na chórze znajduje się organ zbudowany przed 15 laty o 2 manualach i pedale, jest systemu stożkowo-pneumatycznego, ma 20 głosów. Stan jest zadawalający”⁴². Wynika z tego, że w 1904 r. miała miejsce tak gruntowna przebudowa, iż zostało to uznane za budowę nowych organów. Tymczasem w materiałach archiwalnych nie ma żadnego śladu, kto i co zmienił w organach. Może jedynie zastanawiać naprawa organów przez St. Jagodzińskiego w 1914 r.⁴³ Zapłata, którą otrzymał, nie wydaje się proporcjonalna do zmian, jakie stwierdzono przed 1973 r.

Tak więc, pomiędzy rokiem 1904 a 1973 organy miały dyspozycję typowo romantyczną. W porównaniu z dyspozycją organów L. Blomberga – powiększyła się liczba głosów z 15 do 20. Wymieniono również stare głosy na nowe. Zmiany następowały wyraźnie w kierunku powiększania liczby głosów 8-stopowych i smyczkowych. Do nowych należały w I manuale: Prynypał 8', Aeolina 8' i Vox coelestis 8', w pedale: Violon 16', Oktawbas 8' i Cello 8'.

Do roku 1973 przetrwała następująca dyspozycja:

Manual I:	Manual II:	Pedał:
Bourdon 16'	Prynypał 8'	Subbass 16'
Prynypał 8'	Flet major 8'	Gedacktbass 16'
Gedackt 8'	Salicet 8'	Violon 16'
Gemshorn 8'	Vox coel. 8'	Oktawbass 8'
Gamba 8'	Aeolina 8'	Cello 8'
Oktawa 4'	Flotrowe 4'	
Rurflet 4'	(Flet 4')	
Kwinta 2 2/3'		
Mixtura 3x		

Na 20 głosów organy miały 4 głosy 16-stopowe, 11 głosów 8-stopowych, jeden poboczny i jeden mieszany. Charakterystyczna jest również dla tej dyspozycji dość duża liczba głosów smyczkowych – pięć głosów.

4. Zmiana dyspozycji w 1973 r.

Opierając się na stanie faktycznym w roku 1973 ks. J. Chwałek ułożył nową dyspozycję. Uwzględnione zostały głosy, które nadają się jeszcze do pozostawienia w organach lub przeróbki. Prace wykonał H. Siedlar z Krakowa. Z dawnych głosów pozostało 12: Bourdon 16', Subbass 16', Violon 16', Prynypał 8', Oktawbass 8', Gedackt 8', Gamba 8', Flet major 8', Oktawa 4', Flotrowe 4', Rurflet 4' i Kwinta 2 2/3'. Przeróbce poddano Gemshorn, który stał się Blokffletem 2', podwyższone zostało brzmienie Mixtury z 2 2/3' + 2' + 1 1/3' na 1 1/3' + 1' + 2/3'. Przerobiony został Gedacktbass 16' na Gedackt 8'.

Na miejscu Prynypału 8' w II manuale ustawiono nowy Prynypał 4'. Zamiast Salicetu 8', Aeoliny 8' i Vox coel. 8' umieszczono w II manuale nowe głosy: Oktawę 2', Kwintę 1 1/3' i 3-chórowy Cymbał. W sekcji pedałowej Cello 8' zostało zastąpione Chorałbasem 4'.

Dzięki tej zmianie dyspozycji organy uzyskały szerszą

skalę i zróżnicowaną barwę brzmienia w poszczególnych sekcjach.

Zestaw dyspozycji organów z lat 1800–1973

Czapuciński – 1800	Kaliszek – 1885	Blomberg – 1893
Manual:	Manual:	Manual I:
Flauto major 8'	Prynypał 8'	Bourdon 16'
Salicinal 8'	Flauto 8'	Prynypał 8'
Oktawa 4'	Salicinal 8'	Gemshorn 8'
Superoktawa 2'	Prynypał 4'	Oktawa 4'
Superoktawa 1/2'	Oktawa 4'	Kwinta 2 2/3'
Amoena 1/2'	Flauto 4'	Mixtura
Mixtura	Salicet 4'	Euphon 8'
Pedał:	Superoktawa 2'	Manual II:
Borduna 16'	Superoktawa 1/2'	Flauto 8'
Principałbas 8'	Amoena 1/2'	Salicyonał 8'
Oktawa 4'	Mixtura	Flauto 4'
	Pedał:	Superoktawa 2'
	Borduna 16'	Pedał:
	Principałbas 8'	Subbass 16'
	Oktawa 4'	Gedacktbass 16'
		Oktawa 4'

Nieznany organmistrz – 1904	Chwałek-Siedlar – 1973
Manual I:	Manual I:
Bourdon 16'	Bourdon 16'
Prynypał 8'	Prynypał 8'
Gedackt 8'	Gedackt 8'
Gemshorn 8'	Gamba 8'
Gamba 8'	Oktawa 4'
Oktawa 4'	Rurflet 4'
Rurflet 4'	Kwinta 2 2/3'
Kwinta 2 2/3'	Blokfflet 2'
Mixtura 3x	Mixtura 3x
Manual II:	Manual II:
Prynypał 8'	Flet major 8'
Flet major 8'	Prynypał 4'
Salicet 8'	Flotrowe 4'
Aeolina 8'	Oktawa 2'
Vox coel. 8'	Kwinta 1 1/3'
Flotrowe 4'	Cymbał 3x
Pedał:	Pedał:
Subbass 16'	Subbass 16'
Gedacktbass 16'	Violon 16'
Violon 16'	Oktawbass 8'
Oktawbass 8'	Gedackt 8'
Cello 8'	Chorałbas 4'

Datowanie głosów w dzisiejszych organach

Manual I:		Manual II:	
Bourdon 16'	1893 r.	Flet major 8'	1800 r.
Prynypał 8'	1885 r.	Prynypał 4'	1973 r.
Gedackt 8'	1904 r.	Flotrowe 4'	1885 r.
Gamba 8'	1904 r.	Oktawa 2'	1973 r.
Oktawa 4'	1800 r.	Kwinta 1 1/3'	1973 r.
Rurflet 4'	1904 r.	Cymbał 3x	1973 r.
Kwinta 2 2/3'	1893 r.		
Blokfflet 2'	1893 r.		
Mixtura 3x	1800–1973 r.		
Pedał:			
Subbass 16'	1800 r.		
Violon 16'	1904 r.		
Oktawbass 8'	1904 r.		
Gedackt 8'	1893 r.		
Chorałbas 4'	1973 r.		

ANALIZA DYSPOZYCJI I OCENA BRZMIENIOWA ORGANÓW

Analiza dyspozycji

Od 1973 r. organy mają 20 głosów. Do głosów prynypałowych należą: Prynypał 8', Oktawbass 8', Prynypał 4', Oktawa 4', Chorałbas 4', Kwinta 2 2/3', Oktawa 2', Kwinta 1 1/3' i Mixtura – razem 9 głosów, czyli 45%.

⁴¹ P. Williams, op. cit., s. 276; Ch. Mahrenholtz, *Die Orgelregister*, Kassel 1965, s. 138.

⁴² Rkp. Lb. 4, op. cit., karta 11.

⁴³ Ibidem, karta 80 i 81.

Głosy fletowe otwarte w liczbie 2: Flotrowe 4' i Blok-flet 2' zajmują 10⁰/₀. Głosy kryte w liczbie 6 stanowią 30⁰/₀. Należą do nich Subbass 16', Bourdon 16', Gedackt 8' (Man. I), Gedackt 8' (Ped.), Flet major 8' i Rurplet 4'.

Z dużej liczby głosów smyczkowych w poprzedniej dyspozycji pozostały: Violon 16' i Gamba 8'. Zajmują one 15⁰/₀.

Pokaźna liczba głosów pryncypałowych, charakterystyczna tylko dla organów piszczałkowych, i duża liczba głosów krytych fletowych świadczy o odwróceniu dyspozycji organów od dyspozycji typu romantycznego do dyspozycji osiemnastowiecznej. Taki proces jest dopuszczalny, jeżeli nie niszczy zabytku, a dodajemy mu wartości, w tym przypadku, muzycznej.

Ocena możliwości brzmieniowych organów

Manual I jest głównym zespołem brzmieniowym. Ma on największą liczbę głosów – 9. Występują w nim głosy pryncypałowe, fletowe, kryte i smyczkowe. Brakuje głosów językowych. Pleno obejmuje skalę od C do c⁶. Daje się słyszeć zróżnicowane brzmienie nawet w obrębie tych samych rodzin głosowych. Chociaż nie ma w I manuale żadnego głosu specyficznie solowego, to w praktyce okazuje się, że każdy z głosów podstawowych nadaje się do prowadzenia sola.

W manuale II przeważają liczebnie głosy pryncypałowe. Pleno tej sekcji ma skalę od C do c⁶. Wszystkie głosy są zróżnicowane brzmieniowo.

Skala głosów pedałów w pleno: od C do d². Obecność dwóch głosów: Oktawbasu i Chorałbasu zapewnia możliwość prowadzenia melodii, kiedy w najniższym głosie utworu występuje cantus firmus.

Swoista barwa głosów i brzmienie poszczególnych sekcji stwarzają dogodne warunki do podkreślenia linii melodycznych w wykonywanych utworach. Pewną niedogodność stanowi brak urządzeń Echo i Crescendo.

THE ORGAN AT DOMINICANS' CHURCH IN LUBLIN

In the 19th cent. and at the turn of 19th and 20th centuries there could be observed changes in the construction and toning of organs in Poland. They usually concerned the mechanisms controlling the emission of sounds and the use of new sounding solutions. This was accompanied by the reconstruction of the existing organ prospects.

One of the many examples of this kind of transformations is the organ in the church of Dominicans in Lublin. The oldest parts of the preserved instrument date back to 1800. Of importance are changes that took place after 1800

Biorąc pod uwagę w całości stronę brzmieniową organów, jedyne zastrzeżenia można kierować pod adresem głosów pedałów. Ich brzmienie jest mało samodzielne i nieproporcjonalne do brzmienia manuali. Odnosi się wrażenie, że głosy pedałów nie stanowią podparcia dla masy brzmienia pozostałych głosów. Daje się słyszeć jakby przerost brzmienia rejestru górnego nad rejestrem dolnym.

Próby odtworzenia przemian konstrukcyjno-brzmieniowych, jakie miały miejsce w organach z kościoła dominikanów w Lublinie po roku 1800 i analiza stanu faktycznego dają chyba wystarczający obraz tego, co działo się w polskim budownictwie organowym w XIX w. i na przełomie XIX i XX w. Przedstawiony instrument jest jednym z bardzo wielu przykładów.

Organy z kościoła dominikanów w Lublinie uległy przemianom: od strony szafy prospektowej, od strony zestawu głosów i od strony mechaniki sterującej wydobywaniem dźwięków. Te procesy były typowe w polskim budownictwie organowym z tego okresu. Nie oznacza to jednak, że w Polsce nie budowało się całkowicie nowych organów.

Obecnie organy wymagają zabiegów konserwatorskich przede wszystkim pod kątem ratowania elementów drewnianych niszczonych przez drewnojady. Z tej to również racji wiele niedogodności dla użytkownika instrumentu stwarzają zniszczone piszczałki drewniane. Wydaje się bardziej sensowne zrekonstruowanie tych piszczałek niż ich impregnacja, ponieważ impregnowane drewno nie daje właściwego rezonansu. Należy także zaprojektować wzmocnienie wewnętrznych konstrukcji drewnianych, aby nie dopuścić do opadnięcia wiatrownic z piszczałkami.

Doprowadzenie zabytku do właściwego stanu nie może ograniczyć się tylko do prac z reguły wykonywanych przez zakłady organmistrzowskie.

*o. Waldemar Kapeć
Lublin*

but before 1973. The 20-voice part organ was rebuilt in 1885, 1893, 1904 and 1973. The changes were introduced by means of technical improvements in organ's mechanisms and disposition. In 1893, because of an increase in the number of voice parts, the organ's prospects got enlarged. This extension brought about a still bigger stylistic differentiation.

The preserved organ needs repair and conservation treatment.

JANUSZ KRAUSE

PROBLEMATYKA TECHNOLOGICZNA, WARSZTATOWA I KONSERWATORSKA CYNOWYCH SARKOFAGÓW KSIĄŻĄT DE CROY

W roku 1977 dokonano komisyjnego otwarcia sarkofagów cynowych zawierających szczątki książąt Pomorza Zachodniego: Katarzyny Urszuli, Anny Croy (z rodu Gryfitów) i Ernesta Bogusława Croy. Obiekty znaj-

dowały się w krypcie grobowej kościoła zamkowego Św. Jacka w Słupsku.

Sarkofagi prezentują wysoki kunszt dzieła konwisarskiego i złotniczego. Zaliczyć je należy do obiektów